

Kicsi Sándor András

Isten, gyerek, kutya

A XX. század második felére vált nyilvánvalóvá, hogy a nyelvi rendszerhez hasonlóan a nyelvhasználat is szabályokkal írható le. Ugyanakkor máig tartja magát az a felfogás is, mely szerint csak a szerkezeti (elméleti) nyelvészet tekinti abszolút érvényűnek a szabályokat, a szociokulturális nyelvészet szociális jelentésű és rendszeres összefüggésekkel (gyakoriság, tipikusság stb.) foglalkozik (Cseresnyési 2004: 17). Az alábbiakban az egy nyelven belüli magyar tegezés–magázás és a svédországi svéd–finn kétnyelvűség szabályainak meglepő szociolingvisztikai hasonlóságára mutatok rá. A magyar magázást–tegezést talán Éder Zoltán jellemezte legtalálóbban (1985), az alábbi vázlatban, a fő szabályok megállapításakor azonban saját korábbi leírásaimra támaszkodom (Kicsi 1992, 2003a, 2003b).

A tegezést a magyarban – miként sok más nyelvben – meglehetősen bonyolult rendszer szabályozza. Bár a tegezés az ősi és a több – például morfológiai – szempontból jelöletlen (angolosan unmarked, default), a felnőtt magyar ember addig ismeretlen, felnőtt beszédpartnerét az ismerkedéskor és gyakran ezen túl is, még ha például egykorú és azonos nemű kolléga is, általában magázza. A magázás csak a XVI. századtól, a társadalmi rétegződés növekedésével terjedt el a tegezés rovására. Bár a magázás a nyelvjárásokban nem látványosan elterjedtebb, mint a köznyelvben, egyes vidékek nyelvhasználatára kimondottan jellemző. Például Erdélyben, ahol gyakran, hagyományosan a falvakban a nem ismert gyereket is magázva szólítják meg a felnőttek. A magázás, önözés sajátos, talán népi eredetű elfajulása a lelkezés, a *maga* vagy *ön* névmás helyett a *lelkem* használata, amely a XX. század második felében népieskedő, modoros értelmiségiek szokása volt.

Ha a magázást tekintjük adottnak, jelöletlennek, legalább kétféle fő csoportba sorolhatók a tegezve megszólíthatók. Ide tartoznak egyrészt a valamilyen értelemben (rokonság, ismeretség, foglalkozás, életkor stb.) hozzánk közel állók, akikkel gyakran – például a más nemű, más korú kollégák esetében – kuszának tűnő preferenciák szerint tegeződünk vagy magázódunk. Ráadásul szintén bonyolult – és olykor csak egy-egy szituációra érvényes – szabályok szerint dől el, hogy a tegezés kötelező vagy lehetséges, egyoldalú vagy szimmetrikus, intimitást vagy megvetést fejez-e ki stb.

A tegezettek körét kijelölő másik fő szabály a nem teljes értékű kommunikációs partnereket fogja egybe: ide tartoznak az állatok, a gyerekek, a nyelvünket nem vagy alig értő idegenek, sőt maga Isten is. Cseresnyési László nyelvhasználatokat összevető megjegyzése a következő: „Míg a franciában az ember magázza az Őristent, az viszont letegezi őt, az angolok, az oroszok és a magyarok pertuban vannak vele” (2004: 37). Ide kapcsolható és a hatalommal való visszaélés egyik megnyilvánulása, hogy egyes ápolók tegeznek a magatehetetleneket, kijózanításnak kitett részeket, egyes örök foglyaikat, egyes rend-

örök az eljárás alá eső személyeket. Számos irodalmi – elsősorban folklór – műfajban a tegezés (mivel részben archaizálás is egyben) jóval gyakoribb, mint a köznyelvben. (Például a népmesékben sokszor minden szereplő tegeződik.)

Az ismertetett két fő szabály mellett számos más tényező is befolyásolhatja a tegezést, s ezeket illetően a nyelvközösségen belül is különbségek lehetnek. A tegezettek körét kijelölő főbb szabályok többféle, heterogén elemekből összeálló keretet igényelnek: közelség, nem teljes értékű kommunikációs partner, a beszédpartner személyes megjelenése.

Istennek, a gyerekeknek és az állatoknak a kijelölése egy egészen más szociolingvisztikai szabályban is megtörténik, nevezetesen a svédországi Tornio-völgyi finn kisebbség nyelvhasználatának jellemzésekor. Jávorszky Béla idézi egy gyermekkorát a Tornio-völgyben töltő finn barátjának visszaemlékezéseiből az alábbi régi szállóigét: „Istenhez, a gyerekeihez és a kutyáihoz finnül, az urakhoz svédül beszél az ember”, s hozzáteszi: „Az anyanyelv egyre inkább az érzelmek és a hit szférájába húzódott vissza, és napról napra több területen adja át helyét az állam nyelvének” (Jávorszky 1991: 10).

A nyelvhalállal, nyelvvesztéssel, ezeknek a szakrális nyelvhasználattal való kapcsolatával foglalkozó újabb jelentős magyar munkákban Isten emlegetésével kapcsolatban a svédországi finnekéhez hasonló jellemzések találhatóak. Susan Gal (Gál Zsuzsa) vizsgálatai szerint (az adatok elsősorban 1974-es gyűjtéséből származnak) a felsőőriek (és általában a burgenlandi magyarok) nyelvvesztésük korabeli fokán Istenhez, nagyszüleikhez és azok generációjához még általában magyarul szóltak, de az orvoshoz általában németül, csak az idősebbek magyarul (2002: 168). Péntek János megállapítása szerint az imák, vallásos énekek a romanizálódó romániai (erdélyi, csángó) magyarság körében is tartósabbak más verbális műfajoknál (1997).

Irodalom

- Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*, Bp., Tinta, 2004
- É(der) Z(oltán): *magázás – önözés – tegezés*, in: Grétsy László–Kovalovszky Miklós, szerk.: *Nyelvművelő kézikönyv II. L–Zs.*, Bp., Akadémiai, 1985, 86–92.
- Gal, Susan: *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?*, in: Kontra Miklós, szerk.: *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézete, 1992, 47–59.; in: A. Jászó Anna–Bódi Zoltán, szerk.: *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*, Bp., Tinta, 2002, 165–173.
- Jávorszky Béla: *Észak-Európa kisebbségei*, Bp., Magvető, 1991
- Kicsi Sándor András: *szociolingvisztika*, in: Szerdahelyi István, szerk.: *Világirodalmi lexikon 14, sváb–Szy*, Bp., Akadémiai, 1992, 542–6.
- : *Pertu*, Magyar Nyelv 99(2003)2: 213–4. (a)
- : *Tegezés a magyarban – A kvargliról*, Holmi 15(2003)9: 1184–6. (b)
- Péntek János: *A ritualizált szöveg*, in: Péntek János, szerk.: *Szöveg és stílus. Szabó Zoltán köszöntése*, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Nyomda, 1997, 329–334.

A Cédrus Művészeti Alapítvány és a Napút folyóirat 2011. évi kiírásának mintegy félezer pályázója közül nagyon sokan jelentkeztek több vagy igen terjedelmes munkával; elbírálásukkal az ígért határidőre a szerkesztőség tagjai elkészültek. A (rész)közlésre elfogadott prózai munkákat, tanulmányokat, dokumentumszövegeket valamint verseket 2013 februári számunkkal bezárólag folyamatosan tesszük közzé a pályázat logójával megjelölten vagy füzetmelléleteinkben.

PRÓZA

Biacsi Mónika (műfordítás)
Búr Eszter
Drgács Gabriella
Harman Miklós (műfordítás)
J. Simon Aranka
Károly Judit (műfordítás)

TANULMÁNY, DOKUMENTUM

Dr. Szabó Gyula

VERS

Ádám Orsolya Mária, B. B. Nala, Baczó Zsolt, ifj. Bartha Árpád, Berecz Teofil, Bibor István, Bódor Katalin Rita, Botos Ferenc, Bozóky Balázs, Dobosi Valéria, Ebergényi Németh Magda, Faragó Eszter, Ferencz Mónika, Fridl Viktória, Gábor Tamás, Gálpál Kinga, Gittai István, Heniger Istvánné Marianna, Horváth Ödön, Jahoda Sándor, Kertes Gábor (műfordítás), **Kiss Éva, Kővári Diana, Lantódi-Káliz Endre** (műfordítás), **Mika Gabriella, Murányi Róbert, Nagy István Paphnutius** (műfordítás), **Németh András, Orosz Fanni, M. Pálffy Erika** (műfordítás), **Paszternák Éva, Rosmann László, sinus, Szakállas Zsolt, Szeredi Zsanett, Szigeti Beáta, Szinay Balázs, Takács Róza, Tarsoly Beke Tamás, Valentin Nóra, Végh T. Mónika, Vida Dániel, Vörös Rózsa**

Részletek közlésén túlmenően FÜZET vagy KÖNYV formájában is kiadhatónak találtuk, a Napkút Kiadóra bízva megjelentetésük útjának egyengetését, az alábbi kéziratokat:

Berta Zsolt (kisregény), **Burján Gál Enikő** (verseskötet),
Elbert Anita (verseskötet), **Füst Antal** (regény),
Gál Csaba Sándor (verseskötet), **Juhász Anikó** (verseskötet),
Nagyatádi Horváth Tamás (verseskötet), **Nyírfalvi Károly** (verseskötet)

A Napút 2011. évi nívódíjasa:

Jahoda Sándor, Németh András és Szinay Balázs

Minden pályázónak köszönjük, hogy műhelyünket munkájukkal megkeresték. Sokat olvastunk. Merítettünk. Fel is fedeztünk. További alkotó kedvet kívánunk! (A szerkesztőség)